

РЕЦЕНЗИЯ

ОТНОСНО: дисертационен труд за придобиване на научната степен „доктор на науките” на тема „Некрополът край кв. Бенковски, София, и късноантичните некрополи в днешна България“, с автор проф. д-р Венцислав Николов Динчев от Секция за антична археология на НАИМ-БАН

ОТ: проф. д-р Сергей Борисов Торбатов (НАИМ-БАН)

Дисертационният труд е оформен в две книжни тела. Първото от тях представлява текстова част с обем 370 с., а второто – приложения (карти, планове, рисунки, снимки, таблици и диаграми) с обем 191 с. Целта на изследването не е формулирана изрично, но от заглавието и структурата на работата може да се заключи, че намерението на автора е не просто да представи и интерпретира резултатите от проучването на един конкретен обект, а да ги използва като изходна база за задълбочен анализ и обобщения по широк кръг от въпроси, свързани или по някакъв начин намиращи отражение в късноантичните некрополи от днешните български земи.

По същество, дисертационният труд съдържа в себе си две достатъчно ясно разграничими части, които не са текстуално обособени, но много точно съответстват на двете основни насоки в целта на изследването – собствено некрополът край кв. Бенковски и актуална рекапитулация и преосмисляне на данните от късноантичните некрополи в българските земи относно редица важни аспекти на погребалния обред по това време и на произхождащите от него възможности за етническа характеристика на населението в изследваната територия. Всяка от частите има своите специфики, поради което, според мен, те трябва да бъдат коментирани поотделно.

Късноантичният християнски некропол край кв. Бенковски на София е проучен при спасителни археологически разкопки през 2015 г. от екип под ръководството на проф. д-р Венцислав Динчев. Това е един от малкото цялостно проучени обекти от този вид в нашата страна, което значително издига стойността му за правилната оценка и интерпретация на подобни паметници. От особено значение е и факта, че разкопките са проведени наскоро и това е дало възможност за приложение на голяма част от достъпния на съвременната археология методически арсенал – геофизика, геодезия, антропологически анализ, радиовъглеродно датироване, документиране по т. нар. контекстна система.

Подробно са представени местоположението на обекта в географски и топографски план и с оглед на наличните данни за развитието на селищната система в района в миналото. Защи́тава се тезата, че некрополът е възникнал върху сега обезличена могила от предходен исторически период (може би от късножелязната епоха), което задоволително обяснява теренните констатации, но така и не е получило категорично потвърждение.

Изяснена е пространствената организация на некропола, изразяваща се в концентрично разположени редици от гробове, без да е ясно дали това се дължи на предварителна планировка или просто така се е получило. Установени са групи от гробове, интерпретирани като своеобразни семейно-родови парцели, а рядкото застъпване на съоръжения закономерно се приема като свидетелство за сравнително краткото съществуване на некропола.

Регистрираните наземни съоръжения (неправилно, според мен, обозначени в заглавието на раздела като „гробни“) се определят като повърхностна маркировка и се допуска поне някои от тях да са свързани със засвидетелстваната практика на вторично отваряне на гробове, а за разминаването на техните контури с тези на разположените под тях гробове е предложена интересната идея, че това може би е съзнателен акт, целящ предпазване на гробовете от ограбване и оскверняване.

Същинските гробни съоръжения в некропола се състоят само от ями, но прецизните теренни наблюдения, съчетани с дълбоко познаване на материята и базирана на дългогодишен опит научна интуиция на автора, са му позволили да долови трудно различими нюанси, изтъкващи редица специфични черти в тяхното оформление, касаещи начина на вкопаване, хоризонталния и вертикален план, придънната и междинна маркировка.

Особен интерес представляват констатациите и обобщенията на проф. Динчев относно регистрирания в некропола погребален обред. Те са отлична илюстрация на ползите от интердисциплинарния подход и на неподозираните възможности, които предоставя на археолозите при проучвания на обекти от този вид тясното сътрудничество на терен с антрополози. Макар и окачествен като „нормален християнски селищен некропол“, представеният от автора детайлен анализ изтъква немалко странности в засвидетелствания погребален обред. Такива или подобни са познати и от други некрополи, но споменаванията за тях в досегашните публикации са сравнително редки и някак-си мимоходом, без дължимия задълбочен анализ и обвързването им с другите аспекти на погребалния обред. Именно в това се състоят

конкретните приноси на проф. Динчев в този раздел от изследването. Така например, при около $\frac{1}{3}$ от погребаните индивиди е регистрирано стягане/присвиване в областта на гръдния кош, предизвикано от омотаване с въжета или плат, а в половината от вторично отваряните гробове са положени именно индивиди от тази група и над тях неизменно има наземна маркировка. От друга страна, фактът, че подобна маркировка се наблюдава и над други гробове, свидетелства, че такава е била полагана вероятно и хода на стандартни поменални практики. От значение е и констатацията, че вторично отваряне, свързано с разместване на кости, каквото е регистрирано в $\frac{1}{3}$ от случаите, се наблюдава предимно при по-дълбоко вкопаните гробове, а на разместване са били подлагани най-често костите на долните крайници.

Гробният инвентар и находките от територията на некропола са сравнително малочислени и непредставителни, но, предвид тяхното изключително значение за хронологическата и етническа атрибуция на обекта, те са подложени от проф. Динчев на толкова подробен и всеобхватен анализ, че всеки от разделите, посветени на отделните категории предмети, представлява сам по себе си високо стойностно изследване от типа "case study", с приносен характер и от несъмнена полза за всеки, комуто се наложи да се занимава с такива паметници.

Изложението в дисертационния труд за некропола край софийския квартал Бенковски закономерно приключва със солидно аргументирани обобщаващи бележки за неговата хронология, етническата и социална интерпретация на ползвателите му и положението му в селищната система в района през късната античност. Въз основа на пълното съответствие на данните за неговата датировка, почерпани от паралели за особеностите на погребалния обред и от анализа на находките, времето на възникване и функциониране на некропола се поставя в края на IV и първата половина на V в. Определя се като некропол на провинциално късноантично население, включващо както местен тракийски, така и чужд етнически елемент, най-вероятно със сармато-алански произход. Селището, на което принадлежи некропола, не е идентифицирано, но се допуска, че неговите обитатели са били ангажирани в аграрното производство и след средата на V в. оцелелите от тях след хунските нашествия са се преместили в Сердика.

Цялостното обнародване на резултатите от проучването на късноантичния некропол край Бенковски е безспорен принос към българската археология. Това е в пълния смисъл на думата комплексно изследване, в което поне аз не откривам пропуски, премълчавания или negliжиране на каквото и да било, регистрирано на

терен или чието някогашно съществуване би могло да се предположи по странични податки, макар да не е оставило ясен археологически запис. Предложените тълкувания и изводи са многостранно обосновани и убедителни и трудно биха могли да бъдат оборени. По структура и съдържание, изследването се явява своеобразен съвременен еталон за публикация не само на късноантичен, но и на некропол въобще.

„Невидимата” на пръв поглед втора част на дисертационния труд на проф. Динчев представляват неговите пространни коментари, свързани с късноантичните некрополи в българските земи. Те са включени като подраздели на основните структурни части на изследването, може би защото основният замисъл на автора е бил да ги използва по-скоро като паралели, спомагащи за изясняването на конкретни ситуации в некропола край Бенковски. В действителност обаче се е получило нещо много по-различно и много по-дълбоко от научна гледна точка. В процентно отношение, тези раздели съставляват около $\frac{2}{3}$ от текста на дисертационния труд. В съдържателен план, те се явяват напълно завършени аналитико-синтетични изследвания по всеки от разглежданите конкретни въпроси, включващи обосновани критични бележки и предлагащи също така обосновани възможни (нерядко – поливариантни) решения. Като се има предвид, че предмет на анализ е достъпният материал от около 150 некропола и десетки единични гробни структури, формулираните изводи и обобщения придобиват в значителна степен меродавен характер, пречупен, разбира се, през призмата на виждане на автора. Без да имат претенции за всеобхватност, в тях обективно е отразено съвременното състояние на проучванията и познанието по редица фундаментални и частни въпроси, касаещи некрополите и различни аспекти на погребалния обред в българските земи през късната античност, а именно:

- топография и пространствена организация на некрополите;
- погребения в заварени могилни насипи;
- „нестандартни” гробове (символични погребения; празни гробове; преизползване на гробни съоръжения; масови гробове);
- нарушавания на гробни структури и причините за това;
- наземни надгробни съоръжения и тяхната връзка с погребалната практика и поменалните обичаи;
- гробните ями като най-масов тип гробно съоръжение през късната античност (разновидности; географско разпространение, хронология и произход на по-рядко срещаните варианти);

- ориентация и позиция на полагане на погребаните индивиди;
- преднамерено свиване/пристягане на покойника;
- вторично отваряне на гробове и разместване на (част от) костния материал;
- свидетелства за други практики с апотропеен характер (употреба на огън, въглени, негасена вар, охра; приковаване с гвоздеи);
- цялостно изнасяне на кости от стари гробове.

Трябва да отбележа, че, в духа на присъщата на автора позитивна научна педантичност, наличната информация и изказаните досега мнения са изложени максимално изчерпателно, а предложените нови обяснения, изглежда поради опасения от свръхинтерпретация, са представени на места дори с прекомерна, според мен, предпазливост.

Последните два раздела от разглежданата част на дисертационния труд – за гробния инвентар от късноантичните некрополи и етническата интерпретация на населението по това време в българските земи, са тясно свързани помежду си. Те се отличават с подчертано концептуален и теоретичен характер, формулирайки съвсем нови и в значителна степен преосмисляйки някои широко разпространени в съвременната научна книжнина тези.

Подробният анализ на гробния инвентар е дал възможност на автора да открие съществени разлики между градските и неградските некрополи, както и много регионални специфики, които се обясняват с устойчивост или драстична промяна на традициите. Установени са важни зависимости в количеството и състава на гробния инвентар, което дава основание късноантичните некрополи да бъдат обособени в три хронологически групи – от края на III до края на IV в., края на IV – V в. и VI – началото на VII в. Това пък се явява един своеобразен нов датировъчен критерий, позволяващ доста точното времево позициониране на некрополи въз основа на количественото съотношение на инвентарните и безинвентарни гробове в тях. За отбелязване е и констатацията, че в периода от края на IV – V в. глинени лампи и стъклените съдове практически изчезват от състава на гробния инвентар. Като изключение е очертана ситуацията в планинските и полупланински райони (особено в Родопите), където масово се наблюдава присъствие на богат инвентар докъм средата на V в., обяснение на което е присъствието на компактно местно (тракийско) население с консервативни традиции. Друго изключение представлява изненадващия „бум“ на богати погребения на отделни места през VI – началото на VII в., което пък се дължи на присъствие на

население с чужд етнически произход, късна християнизация и други погребални традиции.

Елементите на погребалния обред и съставът на гробния инвентар са водещи материални предпоставки за етническа идентификация на късноантичното население в българските земи. Етническата характеристика и демографските процеси през късната античност неизменно присъстват от години в научната продукция на проф. Динчев и многократно са коментирани от него, но по други поводи и от по-различен ъгъл. В случая, подходът към тази обширна проблематика е от некрополите, като са използвани всички възможности, които те предоставят за обективни изводи и обобщения в това отношение. Некрополите са разделени в три групи – на местно тракийско население, на ново население и на провинциално късноантично население, под което следва да се разбира трайно установен по тези земи конгломерат, с различни, но трудно или практически неустановими етнически корени. По данните от некрополите е установено, че местното население с тракийски произход значително преобладава в земите на юг от Балкана, предимно в планинските и полупланински райони. Обратно, новото население с „варварски” произход много по-често се среща на север от Балкана и то най-вече в североизточните български земи, където представлява компактна и доста многочислена маса. Авторът обръща особено внимание на извънредно популярната в съвременната историография „готска интерпретация” и представените от него аргументирани изводи съвсем не са утешителни за адептите на идеята за осезаемо, дори преобладаващо присъствие и водеща роля сред късноантичния етнически субстрат на готите, а и на германите въобще. Напротив, данните от некрополите убедително свидетелстват, че основна част от новото население съставляват „варварите” с източен и основно със сармато-алански произход.

В автореферата проф. Динчев е посочил 6 публикации по темата на дисертационния труд, но към тях би трябвало се прибавят още 4 заглавия, в които са представени предварителни резултати от проучването на некропола край кв. Бенковски (Божкова, Динчев 2016; Динчев, Божкова 2016; Божкова, Динчев 2019; Божкова и др. 2019).

Дисертационният труд на проф. Динчев е изцяло оригинална разработка, с редица елементи на новаторство в начина на представяне и интерпретация на подобна материя и с множество научни приноси, включително и такива с концептуално-теоретичен характер, които, надявам се, успех накратко да посоча в горните редове.

Що се отнася до професионалните качества, научните достойнства на цялостната продукция, националния и международен авторитет на проф. Динчев, това са въпроси, които е безсмислено да се коментират – достатъчно е да се погледнат приложените списъци на обнародваните публикации и на установените цитирания.

Приложената към документацията по процедурата справка за изпълнение на минималните национални изисквания показва, че кандидатът не само съответства, но и в пъти надхвърля държавните показатели за придобиване на научната степен „доктор на науките”.

Всичко това ми дава основание убедено да изразя положително становище и да препоръчам на почитаемото Научно жури да присъди на проф. д-р Венцислав Николов Динчев научната степен „доктор на науките”.

18.06.2023 г.

(проф. д-р Сергей Торбатов)